

CASTELLANITZACIÓ I DECADÈNCIA DE LA LLENGUA
A LA COMARCA DE BAGES. UN ESTUDI DELS PROTOCOLS
NOTARIALS (1790-1820) *

per Maria Cinta FONOLLOSA i MARINÉ, Pilar MATAS i POVEDANO,
Dolors PÉREZ i VALMAÑA, Xavier RIBAS i VILANOVA,
Ramon VILA i DESPUJOL i Lluís VIRÓS i PUJOLÀ

Llicenciats en Història per la Universitat de Barcelona

Escolta, Espanya, la veu d'un fill
que et parla en llengua no castellana:
parlo en la llengua que m'ha donat
la terra aspra.
En 'questa llengua pocs t'han parlat;
en l'altra, massa.

Joan MARAGALL

I. LA «DECADÈNCIA» ALS SEGLES XVIII I XIX. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

D'ençà que la historiografia romàntica del segle XIX va començar una «nova» història de Catalunya en la qual s'exalten i mitifiquen certs personatges i valors específics del poble català, com ara els grans reis de la Corona d'Aragó (Jaume I, Pere el Gran, etc...) o bé institucions com ara les corts medievals o bé «una manera de fer política» com el «pactisme», es va produir alhora una crítica a la dinastia borbònica que la feia culpable de qualsevol endarreriment de la societat catalana, molt especialment en el camp cultural, i, dins d'aquest camp, el de la llengua catalana. Neix, així, un debat sobre la decadència del català que dura fins i tot en els nostres dies. Concretament, un dels mites més difosos és la creença que la desaparició definitiva de l'administració pública catalana, per mitjà del Decret de Nova Planta (a partir d'ara: DNP) de 1716 significa per a la nostra llengua una decadència que durarà fins al moviment cultural de la Renaixença.

Segons Ferran Soldevila, després de la instauració borbònica restava, per

* Aquest treball s'ha dut a terme gràcies a l'ajut econòmic de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Manresa. Agraïm la desinteressada col·laboració del professor Jaume Serra, sense la qual no s'hauria pogut elaborar aquest estudi. Aquest article fou presentat com a comunicació al II Congrés Internacional de la Llengua Catalana (àrea de «Llengua i Dret»).

damunt de tot, l'idioma. L'historiador, tanmateix, afegeix que no existien escrits literaris o sobre ciència i política en català, però que la llengua «romania amb vida, parlada per tots els catalans, fins per aquells que la desdenyaven, emprada gairebé per tothom en la correspondència privada i brotant encara en poesia popular».¹ Àngels Solà no es mostra tan optimista en aquest sentit i declara que «cal establir els diferents nivells de l'ús de la llengua en la societat catalana de l'època, tot estructurant les actes municipals, testaments, escriptures notariales..., i també veure en quina llengua es portaven els comptes i la correspondència a les cases comercials».² S'ha de recordar que el vint-i-quatre de desembre de 1722 el govern disposà que tots els mercaders portessin llurs llibres en castellà; aquesta mesura afectava els comerciants estrangers i no fou aplicada, en el seu moment, per pressió de l'ambaixador anglès.³ Diu Pere Voltes Bou que seria una tesi risible afirmar que la restauració (?) de la sobirania borbònica a Catalunya no constituí un cop gravíssim per a la circulació pública de la llengua catalana.⁴

Aquestes postures que clamen contra la centralització borbònica tenen el suport de l'aparell legislatiu derivat del DNP. La qüestió sorgeix ja en la discussió per a la redacció d'aquest decret; Antoni Comas i Martí de Riquer citen el següent fragment d'aquesta deliberació,⁵ que és la que al final predominarà:

«Y son del mismo sentir por lo que mira a la práctica y forma de procesos civiles y criminales, con que en la Real Audiencia y ante los Corregidores se sigan los pleitos en lengua castellana, y ante los demás tribunales inferiores se permita por ahora el uso de la catalana, hasta que los escribanos se vayan instruyendo en el uso de la castellana, como también aquellas primeras personas que en los pueblos cortos suelen tener los ministerios de justicia y otros que conducen a la formación de los autos y procesos; mandando V. M. al mismo tiempo que en las escuelas de primeras letras de gramática no se permitan

1. SOLDEVILA, Ferran: *Història de Catalunya*. Barcelona, 1962 (2a. ed.), volum III, p. 1169.

2. SOLÀ, Àngels: «Ballot, la seva gramàtica i altres notes», a *Estudis històrics i Documents dels Arxius de Protocols*. (Barcelona) IX (1981), p. 278.

3. RUBIÓ BALAGUER, Jordi: «Literatura Catalana», a DÍAZ-PLAJA, Guillermo: *Historia general de las literaturas hispánicas*. Barcelona, 1958, p. 223. (N'hi ha una reedició catalana més recent: RUBIÓ I BALAGUER, Jordi: *Història de la literatura catalana*. [Volum I de l'*Obra Completa*. Montserrat, 1984].)

4. VOLTES BOU, Pere: «Carles III i el bandejament de la llengua catalana de la vida pública», a *Cuadernos de historia económica de Cataluña*. (Barcelona) XVI (1977), p. 56. En els mateixos termes s'expressa COMALADA I NEGRE, Àngel: «El reducte foral del dret català», a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona, 1984, vol. II, p. 41.

5. RIQUER, Martí de; COMAS, Antoni: *Història de la literatura catalana*. Barcelona, 1964. Vol IV, p. 25. Esmenten que durant la deliberació un valencià, Francesc Mateu de Villamayor, defensà amb molt bon sentit els drets i la llengua dels catalans.

*libros en lengua catalana, escribir ni hablar en ella dentro de las escuelas, y que la doctrina castellana sea y la aprendan en castellano...»*⁶

El decret, doncs, afectà l'administració de la justícia i indirectament l'activitat dels notaris: «las causas de la Real Audiencia se substanciaran en lengua castellana» (art. 5è. del DNP).⁷ A més trobem el 1717 una «Instrucción secreta de algunas cosas que deben tener presente los corregidores del Principado de Cataluña para el ejercicio de sus empleados» que, entre altres coses, diu, referint-se a la llengua:

«(El Corregidor) pondrá el mayor cuydado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará las providencias más templadas y disimuladas para que se consiga el efecto sin que se note el cuydado.»⁸

Finalment, amb la confirmació reial de les ordinacions del Col·legi de Notaris Públics de la Ciutat de Barcelona de l'any 1835 queden confirmades les disposicions sobre l'ús de l'idioma castellà en els documents que cal presentar als organismes oficials.⁹ Entre les dues primeres disposicions i aquesta darrera han passat cent anys, durant els quals la castellanització de les instàncies oficials ha avançat, però aquest avenç s'ha fet amb dificultats, no per una possible resistència de caire nacionalista, sinó perquè els escriptors, la immensa majoria dels quals eren catalans, desconeixen —o no coneixien suficientment— el castellà. Pere Voltes diu que al llarg del segle XVIII es tramitaven, sense cap mena de conflicte, tots els documents escrits en català que arribaven a l'Audiència.¹⁰

Existeix una altra línia historiogràfica —sorgida fa uns trenta anys— que considera que el català es va mantenir lingüísticament malgrat les mesures centralitzadores dels Borbons. Aquesta historiografia, que malauradament ha deixat de banda problemes importants,¹¹ encara que això no invalida la seva proposta, desmitifica les aportacions de l'esmentada història ro-

6. *Ibidem.* Vol. IV, ps. 25-26.

7. El cas del notaris cf.: NOGUERA DE GUZMÁN, Raimon: *Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII*. Barcelona, 1978, p. 17. La citació és extreta de DUARTE I MONTSERRAL, Carles: *El català llengua de l'administració*. Barcelona, 1980, p. 65.

8. NOGUERA DE GUZMÁN, R.: *Op. cit.*, ps. 16-17; i DUARTE I MONTSERRAL, C.: *Op. cit.*, ps. 65-66.

9. NOGUERA, R.: *Op. cit.*, p. 30.

10. VOLTES, P.: «Art. cit.», p. 56. C. Duarte diu, tot fent referència a aquesta qüestió, que el fet del poc coneixement del castellà «farà que la redacció de documents administratius en català es mantingui, si més no esporàdicament i amb ritme decreixent, durant el segle XVIII». *Op. cit.*, p. 68.

11. Per exemple es nota una manca d'aprofundiment en els aspectes socials, quant a afirmacions que deslliguen l'ús de la llengua d'una realitat social que converteix la majoria dels parlants en hereus d'una cultura oral no necessàriament influïda pel castellà, com més endavant explicarem.

màntica nacionalista, més ideològica que no pas científica. Aquesta desmitificació la veiem molt positiva en uns punts concrets. En primer lloc, els historiadors i lingüistes que estudien seriosament el fenomen apliquen el concepte de «decadència» al període que va entre el segle XVI i mitjan del segle XIX. En segon lloc, aquests estudiosos parlen del camp literari (quan es refereixen a la llengua decadent), i no a la llengua en general i a la parlada en particular.¹² A més, s'adonen que dintre de la cultura n'hi ha molta que segueix essent catalana, com ara tractats tècnics i científics que es tradueixen directament del llatí. També es parla per qüestions lingüístiques del català, en especial de l'ordenament necessari de la llengua escrita. Així, al llarg del segle XVIII (i amb una tradició que ve del segle anterior), trobem un debat entorn a l'ús del català en la literatura culta i en els manuals científics. Per una banda, existeix una sèrie de detractors de la llengua que fan la seva producció científica i literària en castellà: Antoni de Capmany (1724-1813), que és la figura intel·lectual més important de tot el segle XVIII, n'és un bon exemple. D'altra banda hi ha un corrent apologètic defensat per Antoni de Bastero i Lledó (1675-1737), Agustí Eura i Martró (1680-1763), Baldiri Reixac (1703-1781) amb la seva gramàtica catalana per a les escoles de primeres lletres. Al llarg del set-cents trobem ja un interès explícit per la gramàtica catalana, i, en concret, per l'ortografia. Veiem gramàtics del Principat, del País Valencià i de Les Illes amb propostes diferents; mentre que catalans i illencs donen suport a una gramàtica innovadora i basada en la parla, els valencians, encapçalats pel notari Carles Ros, que publica una gramàtica el 1751, advoquen per una gramàtica tradicional basada en el costum.¹³

A Catalunya, el 1742 el dominic tarragoní Pere Màrtir Anglès és el primer setcentista a publicar un «promptuari» de gramàtica llatina, castellana i catalana (en el mateix ordre d'importància). El 1743 es publica la primera gramàtica catalana, que restarà inèdita, gràcies al banyolí Josep Ullastra. Una nova gramàtica serà el 1796 la de Joan Petit i Aguilar, que té com a objectiu predisposar «pera la mes facil inteligencia de la (llengua) espanyola y llatina». A la darrerria del segle, les institucions es comencen a preocupar pel tema i l'Acadèmia de Bones Lletres demana una obra a Antoni Alegret (1792), que és una còpia, amb modificacions, de la que en el seu dia va redactar Anglès. Ja entrat el segle XIX trobarem la gramàtica del també acadèmic Josep Bellvitges (1800) i l'aportació de Josep Pau Ballot amb una gramàtica publicada entre 1813 i 1821. Durant la tardor de 1796 apareix la

12. SALES, Núria: «Els Botiflers», a *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*. Barcelona, 1984, ps. 207-208. També cf. ARDIT, M.; BALCELLS, A.; SALES, N.: *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*. Barcelona, 1980, p. 42; COMAS, A.: «Problemàtica de la 'Decadència'», a *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Andorra, 1-6 d'octubre de 1979, Publicades a Montserrat, 1980, p. 169; RUBIÓ, Jordi: «Art. cit.», p. 219.

13. Del problema de la llengua dels notaris i de la seva influència en parlarem a l'apartat: «La normativa dels notaris».

primera polèmica pública entorn de l'ortografia del català a les pàgines del *Diario de Barcelona*.¹⁴ Finalment trobem el català introduït a l'administració pública en temps de dominació francesa (sota el comandament del Mariscal Augerau —gener-maig de 1810 i octubre de 1811 fins al final de la Guerra) fins al punt de publicar l'esmentat *Diario de Barcelona* mig en francès i mig en català per tal d'atraure els catalans vers l'imperi napoleònic.¹⁵

Tota aquesta sèrie de personatges i fets relacionats amb la cultura escrita catalana de fa un parell de segles han estat —i són— interpretats de diferent manera pels diferents autors i s'ha creat, així, una controvèrsia historiogràfica i lingüística en la qual no s'han esclarit, com diu Àngels Solà, «la sèrie de contradiccions històriques i culturals de finals del segle XVIII i el primer quart del XIX».¹⁶ Una d'aquestes interpretacions és la de Ricardo García Cárcel, que esmenta aquests fets com una mostra evident de la multiplicació de defenses per part del català.¹⁷ La seva proposta, però, es basa en part en la idea que l'aparició de nombrosos diccionaris i gramàtiques suposa un pilar fonamental d'aquestes defenses. Ara bé, fa uns anys Jordi Rubió i Balaguer matisava la importància que poguessin tenir aquestes obres envers el català, ja que, sense deixar de ser una eina útil per a la seva pervivència, neixen de la necessitat d'aprendre el castellà. Mila Segarra, fa molt poc temps, ens esclareix que la totalitat de gramàtiques i diccionaris del vuitcents van encaminats a aquesta finalitat, i que fins i tot l'obra de Josep Pau Ballot, destinada al simple aprenentatge del català, és una excepció gairebé

14. Totes aquestes dades les hem extret de la suggerent i erudita tesi doctoral de Mila Segarra, una part de la qual ha estat publicada amb el títol: *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona, 1985. Un resum de tota la tesi es troba al seu llibre: *Història de la normativa catalana*. Barcelona, 1985.

15. Totes aquestes dades s'esmenten a diferents textos. Pel problema de la controvèrsia vegeu RIQUER, M. de i COMAS, A.: *Op. cit.*, vol. IV, *passim*; COMAS, A.: *La decadència*, Barcelona, 1978, *passim*. Per tenir una visió de les publicacions en llengua catalana vegeu SALES, N.: «Art. cit.», ps. 207-218. Sobre el cas de Josep Pau Ballot, vegeu SOLÀ, Àngels: «Art. cit.», *passim*. Pel que fa a la dominació francesa i a l'interès de la seva administració per la llengua catalana, vegeu, en la seva vessant històrica, MERCADER I RIBA, Joan: *Catalunya i l'imperi napoleònic*. Montserrat, 1978; i, en la seva vessant lingüística, vegeu DUARTE, C.: *Op. cit.*, ps. 71-75. La darrera aportació des de l'àmbit del dret és: FERRER I GIRONÈS, Francesc: *Persecució pública de la llengua catalana*. Barcelona, 1985.

16. El propi Ballot considerava essencial el coneixement del castellà: «Gran estima-ció mereix la llengua catalana; més però no deven los catalans olvidar la castellana; no sols perquè es tan agraciada i tan majestuosa, que no te igual en las demás llenguas; sino perquè es la llengua universal del regne, y se exten á todas las parts del mon ahont lo sol ilumina.» Citat per SOLÀ, A.: «Art. cit.», p. 292.

17. GARCÍA CÁRCEL, Ricardo: «Cultura y mentalidades en la Cataluña del Antiguo Régimen», a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya* (Barcelona, 17-21 de desembre de 1984). Publicades a Barcelona, 1984. Vol II, p. 525. Entre les «defenses» que cita García Cárcel cal esmentar Farreres, Bastero, etc.

dins la bibliografia del propi Ballot, que té diverses obres per a l'aprenentatge del castellà, participa en la castellanització del Seminari de Barcelona i defensa el castellà com la llengua que ha de conèixer tot bon espanyol.¹⁸ Núria Sales també coincideix en remarcar que la «decadència» no és lingüística sinó literària; la seva tesi es fonamenta en el fet que durant el vuit-cents es troba molta producció tècnica i científica en català, però també ens diu que, aproximadament, el 90 % de la població és analfabeta, i això ens fa veure la veritable dificultat que hi ha per conèixer l'abast del català escrit. Igualment, hem de pensar que nivell de renda i nivell cultural no són conceptes assimilables, i la riquesa d'una persona no vol dir que aquesta tingui inquietuds culturals, en el més ample sentit que pugui tenir aquesta paraula.

En conseqüència, tots aquests fets no es poden estudiar d'una manera aprofundida si no es coneix el context de l'època. A la societat d'antic règim hi ha una diferenciació (matisada) entre una cultura oral popular i una cultura escrita d'élite, que tenen lligams entre elles, que fan que la importància de la producció cultural escrita sigui molt més minsa que no pas ara. Aleshores, molts erudits expliquen la situació de la llengua catalana en temps de la «decadència» per mitjà d'una cultura escrita que correspon només a un percentatge mínim de la població.¹⁹ Per tant, la majoria de la població catalana resta fora d'aquest debat, així com també és absent del debat polític entorn de la llengua, per la qual cosa el fet que les classes populars catalanes parlessin en català no té cap sentit reivindicatiu tal i com semblen interpretar els intel·lectuals romàntics del segle XIX català.

Ara bé, això no vol pas dir que les classes cultes no duguessin a terme aquest debat, però sí que cal assenyalar que la lluita per la catalanitat de la cultura feta a Catalunya no significava la reivindicació política autonomista, sinó que el debat es podria ben bé limitar a l'existència de dos grups d'intel·lectuals, l'un dels quals preferia escriure en castellà (ja que era una llengua normativitzada i amb un prestigi literari), i l'altre que no refusava d'escriure en la llengua en la qual parlava. Podríem dir, amb una certa prudència, que el debat era més de forma que no pas de fons.

Per enllaçar totes aquestes aportacions cal fer esment d'una proposta que creiem molt suggerent formulada per Josep Maria Nadal que insereix el pro-

18. RUBIÓ, Jordi: «Art. cit.», p. 221; SOLÀ, A.: «Art. cit.», p. 285. Un bon estat de la qüestió es troba a MIQUEL I VERGÉS, Josep Maria: «La filologia catalana en el període de la Decadència», a *Revista de Catalunya* (Barcelona), 90, 91, 92 i 93 (setembre, octubre, novembre i desembre de 1938), ps. 63-80, 261-285, 429-452, 641-672. L'aportació més definitiva sobre el tema, però, la trobem a SEGARRA, M.: *Història de l'ortografia...*, en especial al capítol «L'interès per l'ortografia a Catalunya (segle XVIII)», ps. 30-116.

19. Encara que, com és obvi, només ens han arribat les fonts escrites, ja que les orals s'han desvirtuat amb el pas del temps; Carlo Ginzburg reconeix l'ambigüitat del terme «cultura popular» i la dificultat del seu estudi. Cf.: *El queso y los gusanos*, Barcelona, 1981, especialment ps. 14-20.

cés de la castellanització dins el complex debat antiguitat-modernitat, tot su-
bratllant el procés de ruptura que es produeix al segle XVI amb la tradició li-
terària clàssica catalana i el monopoli de la modernitat que va adquirir el
castellà.²⁰

II. ELS NOTARIS I LA LLENGUA CATALANA

Dins d'aquest esquema, l'estudi de la documentació notarial demostra que
el català segueix essent una llengua viva, parlada per la majoria del poble.
I si bé és cert que l'administració pública es castellanitza, és igualment cert
que l'administració privada se segueix exercint en la llengua popular; matis-
sant, sempre, que estem parlant de Manresa, ciutat relativament molt im-
portant al segle XVIII, però que no és cap centre administratiu que tractés
directament amb el govern. La tradició d'escriure protocols en català ens
arriba de les Corts de Montsó de 1542, on l'emperador Carles concedeix que
es redactin en llengua vulgar (en aquells moments el català envers el llatí)
els testaments, codicils i donacions per causa de mort, perquè així els ator-
gants, desconexors del llatí, entenguessin millor el contingut de les clàu-
sules;²¹ i això continua així almenys fins al 1820, quan encara trobem la ma-
jor part d'aquesta documentació escrita en català. També és veritat que hi ha
diversos factors que ajuden que els notaris conservin la tradició de l'escrip-
tura. Com tots sabem, l'ofici del notariat no té, a l'antic règim, cap de les
connotacions que té en l'actualitat, en referència a la manera d'aprendre la
professió i als exàmens per poder exercir-la. S'exigia un mínim de vuit anys
d'aprenentatge continuat a casa d'un notari col·legiat, on es menjava i es dor-
mia. Aquesta reglamentació gremial facilitava que l'art de la notaria passés de
pares a fills quan això era possible. Després d'això l'examen d'accés al col·legi
incloïa coneixements del llatí i d'ortografia de la llengua.²² És per aquesta
causa que ens trobem amb un cos notarial inclinat a conservar els formulis-
mes i la terminologia propis de la més pura tradició jurídica catalana.

Parlant de la llengua dels documents notarians, hem de donar suport, en
general, a la postura de Sebastià Solé i Cot, que explica que els escrits dels
notaris tenen una regularitat ortogràfica, una riquesa lèxica i una tradició que
les manté.²³ La qüestió és que els notaris sempre han donat una extraordinà-

20. Això ho recull GARCÍA CÁRCCEL, R.: «Art. cit.», p. 524. NADAL, Josep Maria:
«Us del llenguatge artificiosos en el segle XVI. Ideologia lingüística i llengua literària», a
VI *Col·loqui de llengua i literatura catalanes*, Montserrat, 1983. Segons Julián Marías el
castellà assolí ben aviat una maduresa i estabilitat, *La Vanguardia*, 23-III-1986.

21. Del document original, en podem trobar transcripció a NOGUERA DE GUZMÁN,
Raimon; MADURELL, Josep Maria: *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de
Barcelona*. Barcelona, 1965, p. 83.

22. *Ibidem*, ps. 53, 72-73, 75 i 528.

23. SOLÉ I COT, Sebastià: «La llengua dels documents notarians catalans en el pe-

ria importància a aquesta regularitat en l'ortografia, ja que això els servia per discernir sobre l'autenticitat o no de determinats documents dubtosos,²⁴ però no es pot pas dir que aquesta preocupació sigui purament lingüística, ja que les escriptures solen ésser una simple repetició de formulismes en la qual només varia el nom i les condicions particulars dels atorgants. Tot i això, Mila Segarra ens defineix la llengua escrita dels notaris, i el seu model gramatical, com una tradició conservada al llarg de generacions, que manté l'arrel llatina de la majoria de la normativa i es basa en el català antic.²⁵ Aquesta actitud dels notaris envers la llengua, doncs, no suposa cap mena de posició reivindicativa en contra de l'administració castellanitzadora, sinó que ells, com a catalans procedents de famílies poderoses o més populars, cadascun amb un tipus de cultura divers²⁶ coneixien molt millor el català que el castellà, igual que la gent que necessitava dels seus serveis. Per exemple, en els primers documents que trobem a l'Ofici d'Hipoteques de Manresa (1808) es detecten catalanismes clars i fragments sencers escrits en llengua catalana enmig d'un context totalment castellà: «... pedazo de vinya de una quarta».²⁷ El fet que els notaris se cenyissin al seu treball concret i la seva manca de formació universitària sembla que provoca una manca d'influència del notariat en els sectors cultes de la societat catalana.²⁸

Seguim, doncs, dient que l'estudi de la documentació notarial durant els segles que s'anomenen de la «decadència» (del XVI al XVIII, recordem-ho) és una de les peces claus —però no l'única— que permetran resoldre molts problemes a tots aquells investigadors que es dediquin a aquests temes. La documentació notarial permet, al mateix moment que l'estudi lingüístic, l'estudi social i altres menes de dades, com exposarem a continuació sobre el cas de Manresa els anys 1790-1820. Aquesta és una feina que cal realitzar a tot

riode de la decadència», a *Recerques* (Barcelona) 12 (1982), especialment ps. 48 i ss. La necessitat de recuperar el llenguatge jurídic català després de la dictadura donà peu a un altre treball interessant del mateix autor: «Fonts històriques per a la recuperació de la terminologia jurídica catalana», a *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), 3, año LXXXVI (juliol-setembre, 1977), ps. 691-696.

24. NOGUERA, R.: *Los notarios...*, p. 60; per demostrar que un document del 1676 era fals es diu que qui el va escriure «... no era practich en dita Art de Notaria, pero ni en be llatinitzar y ortografiar».

25. D'això, en parlarem a l'apartat: «La normativa dels notaris». Vegeu-ne les opinions de SEGARRA, M.: *Op. cit.*, p. 92.

26. La formació d'un notari era gremial, això comportava que, com hem esmentat, el notari sorgia, molt sovint, d'una família amb tradició notarial, no pas amb tradició jurídica.

27. Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa (A.H.C.M.), Ofici d'Hipoteques, 1.808, llibre 1r., fol. 16.

28. Aquesta reflexió és de SEGARRA, M.: *Op. cit.*, p. 92, i desmunta en certa manera les afirmacions de SALES, N.: «Art. cit.», ps. 207-219, on sembla incloure el notariat dins les élites culturals del país.

Catalunya i que potser canviaria o bé reformaria molts tòpics i creences que fins ara s'havien cregut com a vàlids.²⁹

Acabem tot esmentant que la reglamentació que canvia el caire gremial de l'ofici per un altre de liberal és la llei del Notariat del 28 de maig de 1862. Respecte de la llengua el reglament del 30 de desembre del mateix any, que desenvolupa la llei, dedica tres articles (7è., 23è. i 71è.) a aquesta qüestió:

«Los aspirantes a notarias en distritos donde vulgarmente se hablen dialectos particulares, acreditarán que los entiendan bastante» (art. 7è); «(...) se dirigirán al aspirante tres preguntas sobre Derecho o sobre Práctica notarial en el dialecto particular del país, que deberá contestar en el mismo» (art. 23è.); «por fin, el artículo 71 presupone en el notario —que ya está en ejercicio— el conocimiento de aquel lenguaje notarial (...).»³⁰

Com veiem aquí, encara es reconeix el dret d'usar la llengua catalana, però en reglaments posteriors deixa d'esmentar-se l'obligació de conèixer les llengües distintes del castellà, malgrat que continua sense haver-n'hi una prohibició explícita.³¹ Concloem dient que si bé la legislació castellanitzadora és clarament diglòssica, aquest fet ve motivat, en part, per necessitats administratives (com el fet, per exemple, de possibilitar als notaris no catalans —desconexedors de la nostra llengua— l'accés a les notaries del Principat). Seria interessant de fer un estudi aprofundit de la diglòssia a nivell històric, en especial durant el període de la «decadència», i donaria noves visions als coneixements que ja tenim.³²

III. LA NORMATIVA DELS NOTARIS

Nombrosos erudits han ressaltat la importància que tindria l'estudi sistemàtic i detallat del català que al llarg dels segles XVII, XVIII i XIX empren els notaris dels llocs on es parla el català,³³ però nosaltresensem que, tot i que és molt útil, la llengua que escriuen els notaris en els manuals de pro-

29. Molts autors són els qui clamen perquè es realitzin treballs d'aquest tipus amb un abast global, com Núria Sales, Pierre Vilar, Angels Solà, Ricardo García Cárcel, el malaurat Antoni Comas i l'estudiós d'aquests temes Sebastià Solé i Cot. Vegeu també «Les actes notariés. Source de l'histoire sociale, XVI-XIXème. siècles», a *Actes du Colloque de Strasbourg* (mars, 1978), Estrasbourg, 1979.

30. ESTECHE, José María; GALARZA, Aureliano de: «Los notarios y los idiomas y dialectos regionales», a *Revista Jurídica de Cataluña* (Barcelona) XXIV (1918), ps. 275-276.

31. *Ibidem*, ps. 277-281.

32. Un bon inici d'aquest estudi és el llibre suggerent i innovador de VALLVERDÚ, Francesc: *Dues llengües: dues funcions? La història contemporània de Catalunya des d'un punt de vista sociolingüístic*. Barcelona, 1979 (2a. edició).

33. Vegeu *supra*, nota 25.

tocols no és la que durant aquest període parla la immensa majoria dels catalans. Ens trobem, doncs, amb uns escrits relativament deslligats de la parla concreta, que és, en realitat, la que s'ha de resseguir per tal de fer un estudi vàlid de la història de la llengua. Aquest deslligament de què parlem és a causa de diversos factors. En primer lloc ens trobem amb la realitat quotidiana dels notaris. Aquests, com ja hem esmentat, tenen una certa tendència a seguir la tradició en qüestions de treball; una de les seves eines indefectibles és la llengua, que des de mitjan segle xv comença a ésser la catalana³⁴ i que, per tant, han d'emprar contínuament i sense alternances normatives, de la mateixa manera que ho feien amb el llatí. Una gramàtica pròpiament dita escrita per un notari i amb influència sobre els seus companys no la trobem fins a mig segle XVIII³⁵ i encara al País Valencià, la qual cosa ens fa sospitar en la poca influència que va tenir al Principat. La pràctica dels notaris es regia pels formularis notariais, que donen exemples de com s'han d'escriure els documents, és a dir, dels formulismes que s'han d'utilitzar. Per tant, la normativa notarial és de caire consuetudinari i no tenim notícia de cap mena de discussió lingüística entre notaris per tal d'establir la manera concreta d'escriure alguna frase, expressió o paraula. Ara bé, aquesta «normativa» que propugnen, si més no els formularis, no és neutral dintre del seu context. En un país com ara la Catalunya del segle XVIII, on la cultura d'élite és escrita en castellà, llengua de l'avantguarda cultural, i on les mostres de cultura catalana són orals o de cultura popular, i on trobem ben poca gent disposada a fer servir el català com a vehicle de comunicació entre erudits i estudiosos, la llengua dels notaris, afermada i normativitzada, representa una solució massa conservadora per a l'aproximació necessària de la llengua escrita a la parlada.

En el context cultural de finals del segle XVIII i principis del XIX sorgeixen diverses alternatives gramaticals que volen aproximar la llengua del carrer a la dels llibres i, per tant, definitivament, modernitzar-la per fer-ne un ús científic i literari equivalent al del castellà. A Catalunya els notaris no entren en aquesta polèmica, i és per això que es pot dir que relativament estan deslligats del debat lingüístic i cultural entorn l'ús del català.³⁶

Així les solucions adoptades en diverses qüestions ortogràfiques sempre

34. Vegeu *supra*, nota 21. En alguns formularis notariais del segle XVI tots els exemples de documents són redactats en llatí menys els testaments i les últimes voluntats; això ho recull ARNALL I JUAN, Maria Josepa: «La 'praxis' en un formulari notarial barcelonès del segle XVI (Ms. 994 de la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona)», a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya* (Barcelona, 17-21 de desembre de 1984). Publicades a Barcelona, 1984. Vol. II, ps. 101-110.

35. Ens referim a la de Vicenç Ros. Ho recull SEGARRA, M.: *Op. cit.*, ps. 58-80.

36. Una mostra evident de la veracitat d'aquesta afirmació és el testament del propi Josep Pau Ballot, redactat per ell (de la seva mà) i també pel notari, on es veu clarament el canvi ortogràfic entre ambdues escriptures. El podem trobar transcrit a SOLÀ, Àngels: «Art. cit.», ps. 282-283.

s'apropen al llatí i s'allunyen del català parlat. Trobem que els notaris empenen la *ny* en comptes de la *ñ*, les *th* procedents del llatí en mots com *Theresa* i *apothecari*; usen la *ç* en comptes de *s* o *ss*, *ll* en cultismes: *intelligent*; conserven el grup *ix* encara que la *i* no es pronuncii; també escriuen el grup final *ig* en comptes de *ix*, *tj* o *tg*, que són els que propugnaven els gramàtics de l'època. Així mateix acaben en *h* paraules com *poch* i *publich* i també l'escriuen a *charitat* o *apocha*.³⁷

A pesar de tot això a vegades notem alternances en l'ús d'aquestes solucions i topem amb alguna *apoca*, *añ*, etc. encara que no passa sovint.

La millor manera de resseguir la llengua parlada als documents notariais és fixant-nos en les firmes dels clients que atorguen les escriptures. Aquests, generalment poc instruïts en gramàtica, escriuen el seu nom tal com els sona, i així trobem:

<i>Firma</i>		<i>Nom escrit pel notari</i>
Pera Mrtÿ	per	Pere Martir
Jacitu Olle	per	Jacint Oller
Juan Cudina	per	Joan Codina
Bichtoria dat sira	per	Victoria Datzira
Sipria	per	Ciprià
Taresa	per	Theresa

... i molts d'altres que, estudiats detingudament pels lingüistes, donaran de cert una visió ben clara dels trets dialectals propis de la comarca de Bages en una vessant històrica no contaminada per la presència del castellà que, a nivell popular, amb la immigració o per mitjà de la televisió, es dona avui a casa nostra.

IV. ESTUDI DE L'ALTERNANÇA DE LES LLENGÜES CATALANA I CASTELLANA EN ELS DOCUMENTS DELS NOTARIS MANRESANS (1790-1820)

Aquest estudi sorgeix arran de la presentació als Premis Lacetània 1985 (d'Òmnium Cultural i la revista *Dovella* de Manresa) d'una proposta de treball sobre l'ús de la llengua catalana per part dels notaris manresans. La principal motivació que vam tenir fou la curiositat que ens va produir el fet d'estar treballant sobre escriptures notariais dels segles XVIII i XIX i constatar que la majoria eren escrites en català. La tria del període concret, el que va entre

37. Per seguir les disputes ortogràfiques del vuit-cents vegeu SEGARRA, M.: *Op. cit.*, ps. 53-117.

1790 i 1820, tampoc no és casual, ja que nosaltres mateixos estàvem desenvolupant treballs sobre la societat i els mateixos protocols notarials d'aquests anys.³⁸ El període estudiat representa una etapa fonamental dins la història manresana, ja que, a nivell industrial, canvien les bases de les manufactures: la seda, principal primera matèria treballada, perd importància davant la llana, i, sobretot, la introducció de la indústria del cotó que comporta nous mètodes de treball més propers al sistema fabril actual; també és l'època de les diverses guerres entre la monarquia espanyola i França o Anglaterra, entre les quals destaca, òbviament, la Guerra del Francès. Tots aquests esdeveniments, com veurem, tindran el seu reflex en la documentació notarial. El nostre treball, però, es limita a sistematitzar les aportacions generals fetes sobre l'ús de la llengua en els protocols notarials.

El mètode de treball ha consistit a extreure de cada protocol unes dades relatives a la llengua en què està escrit, el nom dels atorgants, la seva procedència geogràfica i la seva professió, a més del tipus de document i la data en què va ser escrit. Amb aquest garbuix de dades intentem discernir perquè determinades escriptures es fan en català, o bé en una llengua aliena al poble. D'aquest període de trenta anys ens hem vist obligats a treballar-ne només cinc, a causa de la copiosa quantitat de llibres (uns dos-cents i escaig) que existeixen a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa (AHCM) - secció de Protocols, que és d'on ha estat extreta tota la documentació. Hem triat, doncs, un total de 37 manuals pertanyents als anys 1790, 1800, 1807, 1812 i 1820,³⁹ aquests anys es corresponen respectivament, a l'any de l'inici de l'estudi, al tombant del segle, a l'any abans de la Guerra del Francès, a un any de guerra (a més, any de culminació de les corts de Cadis amb la proclamació de la primera Constitució liberal espanyola) i any d'acabament de l'estudi (i de la jura de la Constitució per part de Ferran VII). De cadascun dels anys triats, n'hem estudiat la totalitat dels notaris que treballaven a Man-

38. FONOLLOSA, Maria Cinta; MATAS, Pilar; PÉREZ, Dolores; RIBAS, Xavier; VILA, Ramon; VIRÓS, Lluís: *Anàlisi de les famílies manufactureres i comerciants manresanes (1790-1820)*. Treball de curs inèdit presentat a la Universitat de Barcelona, curs 1985-86; i també, dels mateixos autors: «Anàlisi dels inventaris, testaments, poders i fundacions de la burgesia manresana (1790-1820)», a *Dovella* (Manresa) — en premsa.

39. A.H.C.M.: Manuals dels notaris:

— Any 1790: Joan Abadal i Trabal, Antoni Raurés, Ignasi Casasayas, Joseph Masramon, Pau Raurés, Joseph Mas y Casellas i Tomàs Rallat (i J. Masramon de l'any 1791).

— Any 1800: Ignasi Casasayas, Joseph Masramon, Joseph Mas i Casellas, Tomàs Rallat, Tomàs Coma, Francesc Raurés, Joseph Antoni Enrich i Hermenter Castellet.

— Any 1807: Ignasi Casasayas, Joseph Masramon, Tomàs Rallat, Francesc Raurés i Hermenter Castellet.

— Any 1812: Ignasi Casasayas, Joseph Masramon, Tomàs Rallat, Tomàs Coma, Francesc Raurés, Gaietà Mas, Hermenter Castellet, Esteve de Mas i Joseph Maria de Mas.

— Any 1820: Tomàs Rallat, Tomàs Coma, Francesc Raurés, Gaietà Mas, Hermenter Castellet, Esteve de Mas i Joseph Mandrés.

resa; ara bé, no hem buidat completament cada manual, sinó que hem agafat mostres significatives de cadascun d'ells.

La mostra és prou representativa per establir els percentatges de castellanització de les escriptures, així com per treure conclusions sobre els motius que es tenien en compte a l'hora d'utilitzar el castellà o el català en un document. Malauradament, manquen treballs d'aquest tipus per establir les necessàries comparacions que permetin arribar a una conclusió general per a tota Catalunya (no només d'aquests anys sinó des del segle XVI fins a les darreries del XIX).

La divisió del següent quadre, que hem fet per documents, respon al fet que la llengua en la qual una escriptura està redactada no depèn del notari dels atorgants (encara que en aquest cas hi trobaríem excepcions, poc nombroses d'altra banda), sinó del tipus concret de protocol. Així, veiem com els documents de caire personal estan escrits majoritàriament en català, mentre que aquells de caire oficial (entenent per «oficial» els documents que presumiblement han passat o passaran per la «Real Audiència» o per d'altres instàncies administratives oficials) estan en castellà. Les xifres que ens mostra el quadre demostren que ens trobem en una societat que parla en català, ja que si bé hi ha documents en castellà, estan fets pels mateixos individus que els altres i, a més, estan firmats majoritàriament en català. Analitzarem, tot seguit, els tres apartats un per un; el primer (A) fa referència a aquells documents escrits bàsicament en català, el segon (B) als documents escrits en castellà, i el tercer (C) a tots aquells en els quals hi ha una alternança en l'ús de català i castellà en proporcions sensiblement semblants (vegeu el quadre núm. 1).

A) Dins d'aquest grup hem fet tres subdivisions: a la primera (A-1), s'han classificat tots aquells documents que suposen transaccions monetàries; a la segona (A-2) incloem els de caire personal, i a la tercera (A-3) d'altres tipus de documents de difícil enquadrament, ja que, pel seu contingut, a voltes anirien a la primera subdivisió i, a voltes, a la segona. Dins del primer subgrup podem trobar totes aquelles escriptures que fan referència a una venda, un censal, un arrendament, etc... així com les èpoques (que són rebuts per quantitats percebudes). Com que els atorgants de tota aquesta mena de protocols pertanyen a les més diverses classes socials, hom podria suposar que la llengua emprada per la societat bagenca, en el seu conjunt, és la catalana. Aquest tipus de documents són, com es pot apreciar al quadre, els més nombrosos, la qual cosa és normal perquè no podem oblidar que les escriptures notariales mostren essencialment, als ulls dels historiadors, la vida sòcio-econòmica d'una família, ciutat, comarca, etc... El segon subgrup inclouria els testaments, inventaris postmortem i capítols matrimonials que, com havíem esmentat anteriorment, són el tipus de document que primer comença a redactar-se sistemàticament en català, quan la resta de documentació era encara en llatí (vegeu l'apartat II: Els notaris i la llengua).

Quadre núm. 1

	1.790		1.800		1.807		1.812		1.820		Totals		
	cat.	cast.	cat.	cast.	cat.	cast.	cat.	cast.	cat.	cast.	nombre	% cat.	% cast.
Grup A													
èpoques	245	1	85	1	104	2	72	—	63	—	573	99,3	0,7
vendes i reven.	147	1	70	4	73	2	153	1	73	1	525	98,3	1,7
debitoris i ca.	12	—	12	—	18	—	17	—	22	—	81	100	—
arrendaments	7	2	14	—	5	—	17	—	8	1	54	94,5	5,5
censals	36	1	8	—	15	1	7	—	9	—	77	97,4	2,6
establiments	15	1	9	—	4	—	7	—	1	—	37	97,3	2,7
lluïció	13	—	1	—	—	—	2	—	2	—	18	100	—
Totals A-1	475	6	199	5	219	5	275	1	178	2	1365	98,6	1,4
capítols matrì.	84	—	30	—	22	—	52	1	44	—	233	99,6	0,4
inventaris	17	—	7	—	13	—	10	—	5	—	52	100	—
testaments	9	—	25	—	11	—	15	1	19	—	80	98,8	1,2
firma senyoria	4	—	3	—	5	1	—	—	3	—	16	93,8	6,2
Totals A-2	114	—	65	—	51	1	77	2	71	—	381	99,2	0,8
Donacions	8	—	1	—	5	—	1	—	3	—	18	100	—
convenis conc.	17	1	3	—	9	—	5	—	5	6	46	84,8	15,2
cessions	8	—	3	—	2	—	3	—	2	—	18	100	—
fundacions	6	—	—	—	—	—	—	—	1	—	7	100	—
possessions	2	—	—	—	—	—	4	2	1	—	9	77,8	22,2
Totals A-3	41	1	7	—	16	—	13	2	12	6	98	90,8	9,2
Grup B													
requerim. re.	1	4	—	17	—	14	4	10	—	7	57	8,8	91,2
notificacions	11	8	—	10	—	3	1	3	—	2	38	31,6	68,4
reials lletres	—	5	—	4	—	—	—	—	—	2	11	—	100
Totals B	12	17	—	31	—	17	5	13	—	11	106	16	84
Grup C													
mestries	10	—	8	—	1	—	6	—	5	—	30	100	—
aprenentatge	23	—	7	—	9	—	5	—	4	—	48	100	—
fe de pràctica	29	8	3	3	2	—	—	—	—	—	45	75,6	24,4
capítols (reun.)	15	1	9	3	21	2	3	1	5	1	61	86,9	13,1
Totals C-1	77	9	27	6	33	2	14	1	14	1	184	89,7	10,3
proccures	54	66	35	54	13	83	13	79	5	50	452	26,5	73,5
substitucions	6	6	2	3	1	1	—	3	1	3	26	38,5	61,5
noment. tercers	2	1	—	—	—	1	—	1	—	—	5	40	60
Totals C-2	62	73	37	57	14	85	13	84	6	53	483	27,1	72,9
Altres doc. C-3	17	7	4	3	17	2	17	3	7	1	78	79,5	20,5
Totals parcials													
	798	113	339	102	350	112	414	105	288	74	cat. 2169		
%	87,6	12,4	76,9	23,1	75,8	24,2	79,8	20,2	79,6	20,4	cast. 506	81,20	18,80
Totals	911	441	462	519	362	2695							

B) Els documents d'aquesta secció estan relacionats amb la «Real Audiència», que és la part de l'administració pública que més aviat es castellanitza, i els documents reflecteixen aquesta circumstància. Es tracta de requeriments i respostes plantejats arran de plets judicials, o bé de notificacions de l'audiència i lletres reials (o «Reales Letras», que són comunicacions de l'audiència en representació del rei).

C) En aquest tercer grup és on trobem documents escrits indistintament en català o en castellà. També n'hem fet tres subapartats: el primer (C-1) amb documentació de caire gremial, el segon (C-2) amb escriptures privades (però amb una certa vessant pública), i en tercer lloc (C-3) la documentació diversa de difícil classificació. El primer subgrup, el relacionat amb els gremis, presenta quatre tipus de documents: les mestries i aprenentatges (o fadrinatges), escrits exclusivament en català, i les des de pràctica i capítols o «juntas» dels gremis que alternen ambdues llengües. Els aprenentatges i fes de pràctica són documents privats, els primers suposen un contracte entre un mestre i un aprenent, i la fe de pràctica és un certificat que aquell dona a aquest per tal que es pugui presentar a les mestries i a d'altres proves del gremi. Les mestries i capítols són documents en els quals una part representada l'ostenta el gremi o bé els seus representants (examinadors, administradors). Abans d'explicar un xic més aquests últims protocols hem d'assenyalar que l'època estudiada suposa una primera etapa de decadència del sistema gremial: veiem, per exemple, com mestres velers es dediquen al comerç o a la fabricació d'indianes (que, per estar fetes amb cotó, la seva producció i els seus treballadors s'escapen del control del gremi. El primer que observem és una «especialització» dels notaris, cada notari porta uns determinats gremis; així, Antoni Raurés (i després el seu fill Francesc) protocollitza els documents dels gremis de mestres de cases, pagesos, traginers, sastres i teixidors de lli (Francesc, a més, el de velers); excepte dos (una procura del 1790 i un capítol del 1800), tots els documents d'aquests dos notaris són escrits en català. També, el notari Enrich (que protocollitza les escriptures de cordoners i passamaners) escriu sempre aquests documents en català. En canvi els documents sobre gremis trobats sota la firma de Pau Raurés (gremis de perxers, torcedors de seda i tintorers de seda) i de Tomàs Coma (perxers, fusters, traginers, ferraters i tintorers de seda) alternen català i castellà. Josep Maria de Mas protocollitza, el 1812, una única escriptura del gremi de cordoners, una deliberació en castellà (vegeu el quadre núm. 2).

Quant a les procures ens ha estat impossible d'esbrinar una línia comuna que informés de trets generals, tant pel que fa a les procures en català com a les procures en castellà. És per això que hem realitzat un quadre suplementari per tal de veure més gràficament algunes de les explicacions que es puguin donar a aquesta alternança idiomàtica. Veiem, per exemple, que determinats notaris tenen una tendència a escriure procures en català, d'altres en castellà, i els restants alternen ambdós idiomes. Així, veiem al quadre com

Quadre núm. 2

	1790	1800	1807	1812	1820
Abadal	Cat./Cast.				
Cašasayes, I	Cat./Cast.	Català	Català	Cat./Cast.	
Castellet, H		Castellà	Castellà	Castellà	Castellà
Coma, T		Cat./Cast.		Castellà	Castellà
Enrich, J.A.		Cat./Cast.			
Mandres					Castellà
Mas, Esteve de				Cat./Cast.	Cat./Cast.
Mas, Gaieta				Castellà	Castellà
Mas, J. M.^e				Cat./Cast.	
Mas i Casellas	Cat./Cast.	Cat./Cast.			
Masramon, J.	Cat./Cast.	Castellà	Castellà	Castellà	
Rallat, T.	Cat./Cast.	Cat./Cast.	Cat./Cast.	Castellà	Castellà
Raures, A.	Cat./Cast.				
Raures, F.		Cat./Cast.	Castellà	Castellà	Cat./Cast.
Raures, P.	Cat./Cast.				

el Notari Casasayes només fa procures en català els anys 1800, 1807 i 1812, i és l'únic notari que ho fa. D'altra banda hi ha sis notaris que gairebé sols les escriuen en castellà (Castellet, Mandrés, Coma, G. Mas, Masramon i Pau Raurés). Però això no ens dona cap dada massa significativa entorn el problema de l'elecció d'un idioma determinat a l'hora de redactar els documents. En certa manera l'explicació ve donada en la preferència del castellà per molts notaris, que sembla que té una tendència clara a augmentar durant els darrers anys estudiats.

L'evolució anual de tota aquesta documentació no suposa cap mena de variació ostensible: la documentació escrita en català, tant pel que fa a dades parcials anuals o bé al percentatge final, suposa un 80 % de totes les escriptures; aquest percentatge és força significatiu de la importància que tenia el català al Bages de fa un parell de segles. A més, s'aprecia amb claredat que són les procures, exclusivament, les que suporten els indicadors del castellà (arriben a ser el 86 % del total dels documents escrits en castellà en 1807). Podem concloure dient que la castellanització del notariat manresà no es produeix, almenys, fins després de 1820. Així, doncs, les hipòtesis que parlen d'una progressiva castellanització dels protocols notariais al llarg del segle XIX no són aplicables al cas de la comarca de Bages entre 1790 i 1820, tot i que hem de donar una certa raó a l'afirmació que diu: «Entre la burgesia, per altra banda, signe important, l'ús de la llengua catalana perdia terreny (hom ho constata en les correspondències i en els documents notariais) a mesura

que s'estrenyien els lligams amb Espanya i Amèrica»;⁴⁰ ja que mentre a Manresa dura la venda de vells i indianes a Amèrica, es redacten en castellà totes aquelles procures que hi són destinades.⁴¹

L'Ofici d'Hipoteques és una font notarial distinta dels manuals dels notaris que trobem a Manresa en aquest període. La seva funció també és diferent ja que fou creat arran d'una Reial Pragmàtica de Carles III de l'any 1768 per tal de registrar totes les escriptures notariales referents al traspàs de finques i diners. Hi ha diversos estudis sobre el seu ús com a font històrica, ja que per mitjà d'ell es troba un índex anual de l'activitat notarial i amb ell es poden extreure estadístiques socials.⁴²

Ens trobem, doncs, davant d'una documentació reglamentada que no és usada directament per l'atorgant d'un document, sinó pel notari i per l'administració, representada pel notari que obté la plaça de «titular del Oficio de Hipotecas». Per tant, tota la documentació és en castellà, i l'Ofici és un dels elements castellanitzadors de l'administració a nivell local.

Si bé la reglamentació que regula l'Ofici d'Hipoteques és del 1768, a Manresa el primer volum relligat que es conserva en el total de la documentació que el Registre de la Propietat va donar a l'Arxiu Històric de la Ciutat és el de 1808.⁴³ Aquest volum mostra unes certes peculiaritats lingüístiques dignes d'ésser esmentades aquí. Trobem que aquest any és especialment conflictiu per a Manresa: durant el mes de maig sorgeixen les disposicions legals de l'Administrador General del «Paper Sellat» per tal d'actualitzar aquesta matèria primera dels notaris; el dia 2 de juny es crema el paper «segellat» dels francesos com a mostra d'insubordinació a les noves autoritats; poc després es produeixen les famoses —i mitificades— batalles del Bruc.⁴⁴ Així doncs sembla lògic que d'un any tan conflictiu se'n conservi poca documentació i en mal estat, i aquest és el cas de l'Ofici d'Hipoteques.

D'aquest Registre, n'era titular el notari Lluís Enrich, però hi ha hipoteques registrades per d'altres notaris durant el mes de setembre «por indisposición del escrivano de este oficio»,⁴⁵ fins que hi ha una nota a l'inici del llibre 8è. on diu que la plaça passa a ser de «Cayetano Mas escrivano del

40. Vegeu PILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona, 1964, vol. I, p. 81.

41. Aquest aspecte concret es pot seguir a FONOLLOSA, M. C.; MATAS, P.; PÉREZ, D.; RIBAS, X.; VILA, R.; VIRÓS, L.: «Art. cit.».

42. LÓPEZ GUALLAR, Marina: «Una nueva fuente para la historia de Barcelona: El Registro de Hipotecas», a *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona) IV (1974), ps. 345-363. Vegeu també RIBAS PALÀ, Maria: «Los libros de Registro de las antiguas Contadurías de Hipotecas», *Boletín de la A.N.A.B.A.D.*, núm. 1, ps. 57-83.

43. A.H.C.M. Ofici d'Hipoteques, vol. I, 1808.

44. Tota aquesta informació està recollida per SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Història de Manresa*. Manresa, 1921 (reedició facsimil de 1984), ps. 410 i ss.

45. A.H.C.M. Ofici d'Hipoteques, volum I, 1808.

Ayuntamiento»,⁴⁶ fins en aquell moment notari de la vila de Santpedor, per causa de la mort de l'anterior titular ocoreguda l'1 d'octubre de 1808.

És doncs durant la titularitat del traspassat Lluís Enrich que trobem una sèrie de citacions en pàgines disperses preses íntegrament en català, encara que s'observa una clara alternança idiomàtica aparentment sense sentit que arriba a barrejar les dues llengües: «pedazo de vinya de una quartera» (p. 16), etc., juntament amb petites citacions íntegrament en català. Malgrat això, la majoria de documents registrats abans de la mort d'aquest notari ho són en castellà.

La castellanització definitiva, però, es produeix a partir de la presa de possessió del càrrec de l'esmentat Gaietà Mas, que, a més, regularitza i fixa el sistema de registre dels documents i fa índex (a partir del Llibre 8.^è d'aquest any). Al llarg dels altres set llibres la irregularitat és total; trobem pàgines numerades, sense numerar, amb el segell de Carles IV, amb un segell de la ciutat de Manresa (imprès expressament a causa de l'esmentada crema del paper segellat oficial), i finalment veiem pàgines sense segell i després amb el de Ferran VII. A més, no hi ha cap mena d'índex.

Això, encara que no ens permeti treure cap conclusió, deixa entreveure simplement una tendència natural a escriure en català per part d'un notari, i d'altra banda la desaparició d'aquesta tendència quan el notari que se'n fa càrrec coneix correctament el castellà i el fa servir sistemàticament per a transcriure escriptures. D'altra banda hem comprovat que el mateix Gaietà Mas escriu normalment en català en els seus manuals⁴⁷ oberts al públic, i fins i tot hi ha escriptures que les trobem en català al manual i reproduïdes en castellà a l'Ofici d'Hipoteques. Així veiem com l'Ofici d'Hipoteques esdevé un element totalment castellanitzador dins la vida pública de la Manresa d'aquests anys.

V. ANALFABETISME AL BAGES

Les dades d'analfabetisme s'han tret tenint en compte si l'atorgant sabia o no firmar, ja que aquesta és l'única possibilitat de fer una classificació d'analfabets. Però aquest procediment no és fiable en un cent per cent; al llarg del nostre estudi sobre la documentació s'ha constatat que, al costat de persones que signaven bé (fins i tot amb rúbrica), moltes persones gairebé no podien ni estampar el seu nom. Aquest fet, doncs, s'ha de tenir present, puix suposa que els percentatges que surten al quadre d'analfabetisme, en rigor, haurien de reduir-se en la columna dels qui saben llegir i escriure i afegir-se en la negativa. Veiem-ne uns exemples de firmes:

46. *Ibidem*, p. 1, llibre 8è.

47. En tots des de 1808 a 1820 (conservats a l'A.H.C.M.).

en lloc de Victoria Datzira, firma bictoria dat sira,
 en lloc de Maurici Serra, firma Murisi Serra,
 en lloc de Maria Raimunda Sanpere, firma Maria Rimunda Sant Pere,

i un llarg etcètera. Però com que no podem disposar d'altres mitjans per a comprovar veritablement si una persona sabia o no escriure donem —amb les precaucions assenyalades— per bons els resultats. Aquests, de totes maneres reflecteixen, segurament, la situació de l'analfabetisme a Manresa i la seva comarca, i són dades que, sense por a equivocar-nos es podrien considerar vàlides per a tot Catalunya.⁴⁸ Mostren, a més, el poc avanç que en matèria educativa es va donar al llarg del segle XIX, ja que aquestes xifres són molt semblants a les que es donen per a 1900.

El quadre núm. 3 mostra unes clares diferències entre els homes i les dones, per una banda, i els habitants de la ciutat i el camp, per l'altra. Les xifres posen de manifest que tot allò que fa referència a la cultura escrita (amb totes les imperfeccions d'aquesta expressió) té un vessant ciutadà i masculí. Aquesta situació és pròpia de la mentalitat, per un costat, i de la reali-

Quadre núm. 3

	Homes		Dones		Camp		Ciutat	
	sí	no	sí	no	sí	no	sí	no
1790	697	378	29	182	154	271	575	286
1800	360	174	17	111	62	151	307	142
1807	311	172	12	74	98	162	224	85
1812	423	211	24	121	158	178	282	161
1820	230	119	14	55	90	111	143	74
Total ¹	2.021	1.054	96	543	562	873	1.531	748
Total ²	3.075		639		1.435		2.279	
%	65,72	34,28	15,02	84,98	39,16	60,84	67,18	32,82

48. Àngels Solà, tot parlant dels mitjaires de Mataró durant el període 1790-1820, observa que un 74 % mostren una signatura ferma i un 13 % confessen no saber signar, l'altre 13 % comprèn el grup d'aquells que signen malament. Aquestes dades estan a l'article de l'autora: «Aproximació sociològica als mitjaires de Mataró (1790-1820)», a *Sessió d'Estudis Mataronins* (17 i 31 de març de 1984). Mataró, 1985, ps. 61-75. La nostra citació és a la p. 65.

tat social al camp, per l'altra, d'aquells temps. La societat urbana demana un conjunt de persones que, pel seu ofici, necessiten saber escriure; aquesta gent ocupa llocs tan variats que anirien des dels propis notaris⁴⁹ als procuradors, comerciants, etc. El quadre núm. 4 ens mostra els percentatges d'analfabetisme segons les professions. S'aprecia com els membres de les professions que diríem urbanes saben escriure en un percentatge molt elevat, cosa que no succeeix en el grup dels treballadors del camp (el grup de dones l'hem establert tenint en compte la professió del marit).

Quadre núm. 4

Ofici	Homes				Dones			
	sí	%	no	%	sí	%	no	%
Església								
Ad. carnisser. Seu	5							
Ad. causes píes	2							
Ad. inf. orfes	1							
Ad. obra Seu	5							
Ad. quot. dist.	10							
Fam. Sant Ofici								
Obrers	2							
Rector col. SJ.	1							
Silencier Seu	2							
	28						1	
Petita noblesa								
Cavaller	1							
Ciudadà honrat	3				6		1	
Cab. R.O.C-III	1							
	5				6	85,71	1	14,29
Càrrecs públics								
Ad. pral rendes	1							
Ad. r. fàbriques	3							

49. Hem considerat com a ciutat els nuclis de població importants durant l'antic règim.

Ofici	Homes				Dones			
	sí	%	no	%	sí	%	no	%
Ad. r. loteria	1							
Alcalde const.	2							
Alcalde major	8							
Agutzil	4		2					
Battle			1					
Causídic	18		1					
Comis. guerra	1							
Comissionat	1							
Diputats Comú	2							
Gral. Battle	1							
Min. Junta gral.	1							
Porter jurat	21							
Pregoner	1							
Procurador	4						2	
Regidor	9		1		1		1	
Sobreest. RR. fab	1							
Taxador	1							
	80	94,11	5	5,89	1	25	3	75

Prof. liberals

Advocat	14							
Adroguer	12		6		3			
Albeytar	4							
Apotecari	9							
Metge (cirur.)	15				2		2	
Escrivent (not.)	34						1	
Estudiants	3							
Hisendat	1							
Pract. farm.	1							
	93	93,33	6	6,07	5	62,5	3	37,5

Act. comercials

Botiguer paños	6							
Botiguer velos	4							
Comerciant	152		2		9		7	
Negociant	2		1		1			
Quinquillaire	1							
	165	98,21	3	1,79	10	58,82	7	41,18

Ofici	Hòmes				Dones			
	sí	%	no	%	sí	%	no	%
Teix/fab. tèxtil								
Abaxador	1							
Cintaire			3					
Fab. cotó	1		3		1		2	
Fab. T. seda	246		49		23		64	
Fab. paños	1				1			
Mitjaire seda	1							
Paraire	33		8		1		9	
Passamaner	20		1		2		3	
Perxer	163		35		10		17	
Teixidor	2						2	
Tex. lienz. alg.	1							
Teixidor lli	16		14				11	
Tintorer					2			
Tint. cotó	3							
Tint. paños	4							
Tint. seda	31		9				3	
Torsedor	3		4				1	
Torsedor seda	17		7				8	
	543	80,32	133	19,68	40	25	120	75
Altres fabric.								
Fabric. inventor	19		2					
Fabr. aiguardent	2							
Fabr. paper	10		2				1	
	31	88,57	4	21,43			1	
Artes/menestr.								
Ad. cofraires	28							
Ad. gremis	70		25					
Argenter	13						1	
Armer	1							
Baster	4				2			
Boteller	2							
Candeler	2							
Cisteller			1					
Confiter	5							

Ofici	Homes				Dones			
	si	%	no	%	si	%	no	%
Corder	17				1		4	
Claveter	7		1				3	
Escultor	2						2	
Escloper			2					
Espardenyer	12		2				7	
Estanyer							1	
Fidahuer	2							
Ferrer	7		2				1	
Fuster	25		2				6	
Manyà	4						1	
Mestre cases	21		20				11	
Moliner	3		7					
Panader	2		3				2	
Rajoler (terris.)	2		11					
Rellotger							2	
Sabater	12		4				4	
Saboner	1							
Sastre	28		9		1		11	
Serraller	2							
Sillero	1							
Soguero	3							
Sombrerer			1					
Torner	2						2	
Traginer	30		31				21	
Xocolater	3						2	
	311	71,99	121	28,01	4	4,71	81	95,29
Treball-camp								
Bracer (jornal.)	8		17		2		1	
Pagès	420		693		6		255	
Pastor	5							
	433	37,87	710	62,13	8	3,04	256	96,96